

УДК 930.25:373.3/5

В. В. БЕЗДРАБКО*

ЯК РОЗПОВІДАТИ ДІТЯМ ПРО АРХІВИ І ДОКУМЕНТИ

Актуалізовано проблему архівного просвітництва, орієнтовану на дітей молодшого шкільного віку, фактори її ефективності та чинники значущості. Запропоновано тематичний план архівної освітньої програми для середнього шкільництва, сформульовано методичні засади її реалізації. Зауважено на першочергових практичних заходах комплексного втілення архівної освітньої програми в життя.

Ключові слова: архів; документ; пам'ять; архівна освіта; нова українська школа; архівне просвітництво; архівна освітня програма; архівіст.

Архівна освіта у вищій школі – тема знана і добре репрезентована в українській історіографії. Про це неодноразово фахівці брали слово упродовж минулого століття, а останніми роками освітні пропозиції з архівістики активно обговорюють Я. Калакура, М. Палієнко та інші представники вишів, наукового світу¹. Запровадження в 2015 р. першої за часів незалежної України навчальної спеціальності під назвою «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» (029) спонукало до нової дискусії. Маємо серйозні перестороги стосовно запропонованого формату її розбудови. Утім, тішить намагання реформувати освіту відповідно до вимог часу, обтяженого новітніми умовами побутування інформації, документів і архівів в електронному середовищі.

* *Бездрабко Валентина Василівна* – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Київського національного університету культури і мистецтв; старший науковий співробітник відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (за сумісництвом).

Звичайно, безпосередньо причетні до архівістики або пов'язані з нею фахівці свідомі важливості ретроспективної інформації та її збереження. Перекопувати їх додатково у значущості для людства колективної документальної спадщини не варто, оскільки вони осмислено і з розумінням ставляться до цієї очевидності. Проте формувати й плекати візію архіву й архівного документа в культурній пам'яті широкого загалу, індивіда в контексті розвитку громадянського суспільства – місія важлива і конче необхідна.

Непідробний інтерес до теми пам'яті порушує різнопланові культурно-, природничо-наукові, інформаційно-технічні дослідницькі аспекти, особливо добре висвітлені в зарубіжній літературі. Згідно з основними положеннями теорії пам'яті, минуле – це конструкція, на якій ґрунтується сучасність у кожному конкретну мить. Отож нинішнє, як би фатально це не звучало, завжди почасти зумовлене минулим. Останнє актуалізується за необхідності чи потреби спогаду. Головною умовою спонукання до спогаду виступає очевидна або прихована мотивація (у значенні стимул, поштовх). Реконструювати спогади, які складаються із забування та «накопичувальної» й «функційної» пам'яті, можливо лише за наявності певних засобів і практик. При цьому, на думку представників радянської культурно-семіотичної тартуської школи Ю. Лотмана і Б. Успенського, слід враховувати, що пам'ять не продовжується сама по собі². Її плекають, встановлюють, створюють, передають, привласнюють, організовують за допомогою зовнішніх носіїв і культурних практик та зберігають, примножуючи.

Матеріальним підґрунтям і практиками для культурної пам'яті та її взаємодії з людською є носії, засоби інформації, комунікація³. Вони працюють на тривання і тривалість пам'яті. Наразі ми є свідками важливих зрушень «метафор технічних систем запису», змін в історії фіксації, передавання інформації від письма, що наслідує мову, до образів і віртуальної реальності. Проте письмо в західноєвропейській культурі продовжує залишатися «конгеніальним носієм» (Алляйда Асманн) увічнення інформації. Стосовно її зберігання так само маємо нині суттєві парадигмальні зміни, коли «уявлення щодо тривалого запису замінюється принципом повторюваного переписування»⁴. Письмо, зображення, звукозапис чи цифрове двійкове кодування по-іншому зберігають мову та незалежні від неї враження й досвід.

Особлива сила запам'ятовування, відкрита Карлом Юнгом у символах і архетипах, сягає світу спогаду, пам'яті та їх місця. Винятковим місцем пам'яті є *архів*. Він так само важливий для людства як Єрусалим чи гора Афон, Мекка і Тибет, що через знакові історичні, культурні, біографічні або інші події спонукають повертатися, звертатися до них. Ставлення до архіву відбивають різні його значення: від традиційного наукового, зафіксованого в стандартах чи словниках, до «поетич-

ного» – як місця, де «зберігаються документи та конструюється минуле», «пам'ятки давнини», «сховища» чи «залишків» пам'яті, «страсного скарбу», «дзеркала суспільства й епохи», «слідів», «вищого й останнього ступеню у кар'єрі речі» тощо. Незважаючи на різночитання в сприйнятті архіву, навряд чи хтось зі свідомих стане заперечувати його історичну, суспільно-політичну, культурну, релігійну, соціологічну значущість для суспільства й держави. З огляду на це нагально послідовно й продуктивно підтримувати у суспільстві діалог про важливість і необхідність архіву як інституції пам'яті й установи, що «забезпечує комплектування, облік, зберігання архівних документів і використання відомостей, які в них містяться»⁵.

Перефразовуючи відомий вислів, до архіву кожного з нас ведуть різні шляхи. Це пов'язано з практичними потребами життя особи, суспільства, а також із можливостями продуктивного творення національної, офіційної, особистої, функційної й накопичувальної пам'яті, «активної конструкції й дискурсивно опосередкованого [...] тлумачення власної історії» (Тереза де Лауретис), наглядача згадування та забування – спогаду, віддзеркалення «ментальних картин» тощо.

Майже півстоліття тому німецький історик-архівіст Е. Франц рішуче вказав на невід'ємні складники тлумачення архіву як інституції, поєднаної з письмом, бюрократією та керуванням⁶. Згодом це доводив французький філософ Ж. Деррида, вказуючи на «неусувну двозначність» поняття «архів» як прояву влади, суспільного устрою та світу природи й історії⁷. Продовжуючи їхні міркування, співвітчизниця Е. Франца професорка історії А. Ассманн писала про те, що умовою «здатності архіву зберігати інформацію» є системи запису, котрі існують як зовнішні засоби накопичення, техніка письма⁸. Це «розвантажує та зберігає незалежно від живих носіїв пам'ять людей»⁹.

Витоки архівної практики пов'язані з тим, що після виконання документами оперативної функції, заради якої вони створювалися, їх не утилізували, як «матеріальні рештки», а накопичували й передавали на збереження та зберігання¹⁰. Тож «з архіву як пам'яті про управлінські та господарські справи» постає «архів як свідчення про минуле»¹¹. При цьому відбувається зміна функційної пам'яті на накопичувальну, а зміст архівосховищ стає «схованкою» потенційних історичних джерел. Архіви, що акумулюють документи, важливо критично «читати і тлумачити», аби їх зміст знову ввійшов у пам'ять і набув цінності як історико-культурна спадщина.

Якщо А. Ассманн намагається роз'яснити «неусувну двозначність» поняття, вишиковуючи його похідність як потенційної історичної пам'яті від архіву як влади, то Ж. Деррида у своїх судженнях відштовхується від ставлення до нього як засадничої політичної категорії, бо «не може бути політичної влади без контролю за архівами, без контро-

лю за пам'яттю»¹². Історія має багато показових прикладів, коли зміна політичної влади вплинула на масштабну еволюцію архіву. Згадаймо хоча б наслідки для архівної справи часів революцій у Франції (1789 р.) чи Росії (1917 р.). Тож збереження й консервація документів в архіві «працюють» на справдження визначень, сформульованих А. Ассманн і Ж. Дерридою в руслі «археології архівів», теоріях пам'яті та спогаду.

Розвиток теорії експертизи цінності документів з їх упорядкуванням чи вилученням, інакше кажучи, відбору і вибору, суттєво вплинуло на парадигму архівістики. Відсоткова норма вартої збереження документальної спадщини зменшується прямо пропорційно до зростання обсягів документообігу. Це призводить, на думку Е. Франца, до «невдалої касації» та виникнення інформаційних лакун в архівах. Проблема вибору й відбору документів для зберігання в архіві розширюють його поняття до меж, які дозволили відомому французькому історичному філософу М. Фуко у другій половині ХХ ст. виступити із запереченням на тоді звичних у західноєвропейському світі студійованих варіантів сутності архіву. Під цим означенням дослідник мав на увазі «не суму всіх текстів, які певна культура зберегла як документи власного минулого чи свідчення його ідентичності» і так само не йдеться «про заклади, що в цьому суспільстві дозволяють реєструвати й консервувати дискурси, які воліють зберігати в пам'яті та мати у вільному доступі»¹³. Відмовляючись від традиційних для наукового загалу визначень архіву, М. Фуко запропонував не стільки авторське, як зумовлене «когнітивною рамкою» тогочасних гуманітарних студій тлумачення, згідно з яким архів є, по-перше, *законом*, що «визначає те, що може бути сказаним» у загальному значенні, *системою*, якій «підпорядкована поява висловлювань як окремих подій»; по-друге, *тим*, що «сприяє, аби всі ці висловлювання не накопичувалися аморфною масою до нескінченності й також не зникали через випадкові зовнішні обставини»; а по-третє, *висловлюванням*, як подією, котра «визначає систему можливостей його висловити»¹⁴.

Коментуючи слова М. Фуко, А. Ассманн відмічає, що для дослідника недостатньо простого виявлення укоріненого в ньому «владного елемента»¹⁵. Саме тому архів із суджень філософа постає як «репресивний інструмент, який обмежує діапазон думок та їхнє артикулювання»¹⁶. Несподіване на перший погляд твердження пояснюється доволі просто й екстрапольовано на експертизу документів, що завжди здійснюється на засадах відбору і попри обіцяні принципи об'єктивності, комплексності, історичності й цілісності не позбавлені суб'єктивного фактора, залежного від тих, хто зобов'язаний регламентувати їх селекцію та займатися практичною її реалізацією.

Натомість наприкінці ХХ ст. німецький філософ Б. Гройс виступив проти категоричного виведення розуміння сутності архіву за межі

матеріального. Визнаючи його «матеріальність», а, отже, й тлінність/руйнівність, він заохочує спільноту до того, аби дбати про нього як культурну пам'ять і «вихідну точку нового»¹⁷. Категорії «старе», «нове» для Б. Гройса діалектично пов'язані, бо нове – завжди є порівнянням із тим, що вже відбулося. Тому архів для дослідника – це музей, культурна пам'ять, пам'ятка мистецтва, «базис порівняння для визначення відмінної якості нового»¹⁸ (але не бібліотека)¹⁹. Причому для Ж. Дерриди руйнування архіву полягає в іншому. Ідеться про розуміння текстів, що призводить до їх розбирання на частинки і перекомпонування, а також потрактування, коли з первинного архівного документа формується вторинний. Звідси відоме твердження французького філософа про здатність усіх текстів чинити опір подібним дослідним процедурам, тобто бути готовими до деконструкції, достатньо критичними до вірогідного «розтягнення» їх на «цеглинки»²⁰.

Отже, у XXI ст. ми вступили з методологічно відмінними підходами до розуміння сутності архіву й сприйняття його образу та ідеї. Найвідчутнішим наразі став «технічний» вплив на смислове означення, пов'язаний з інформатизацією сучасного суспільства і появою електронних носіїв інформації. Проте відійти від метафізики довговічності у сприйнятті архіву непросто, попри можливості за найменших фізичних обсягів зберігати, приміром, незліченні байти інформації, та новітню якість матеріального носія знаків і символів. Тому матеріальне, інституційне, організаційне в позначенні його змісту ще довго залишатиметься важливим складником, так само, як і сприйняття іншої візії – пам'ять, політична влада, закон, моральність тощо.

За таких умов осмислення й переосмислення ідеї архіву видається надважливим актом. Вирішальне місце в цьому процесі належить усвідомленню значущості явища в будь-якому прояві. Головним чинником прищеплення виняткового ставлення до архіву є культивування його як невід'ємної умови успішного розвитку людства. Повторимось, що магістра чи професора історії навряд чи необхідно переконувати в органічній необхідності архіву для особи, суспільства та держави. Для них він є джерелом задоволення професійних інтересів, культурною пам'яттю, інституцією, суспільною пам'яткою та має особливу цінність, розуміння якої виплекано університетом чи фаховим середовищем²¹. Для решти виховання *культури архіву* – вкрай невідкладна справа.

Одним із важелів формування винятково дбайливого ставлення до архіву вважаємо галузеву освіту. Здобувачів спеціальної архівної освіти обмаль, а порушене нами питання стосується кожного. За таких умов варто говорити радше про існування державної освітньої програми, присвяченої *архівному просвітництву*. Методична й тривала робота над цим обов'язково відгукнеться з часом появою вищого рівня культури архіву в суспільстві й виняткового ставлення до них та до

працівників архівних установ. Це сприяло би вирішенню низки важливих проблем архівістики, а також утвердженню з-поміж широкого загалу позитивного іміджу галузі та розумінню високої суспільної значущості діяльності архівістів. Імовірно, ми тоді unikнули б ганебного явища останніх років – зневажливого й споживацького ставлення окремих осіб і їхніх «товариств» до Національного архівного фонду, архівів та архівістів, пов'язаного з банальним бажанням заробити на користуванні культурною спадщиною будь-якою ціною.

Підтримаймо тих, хто аргументовано заявляє, що говорити про архів доцільно розпочинати з дітьми молодшого шкільного віку – шести-, семирічними учнями²². Безперечно, окремі моменти з історії архівів як явища культури, сподіємося, слухачі будуть дізнаватися на уроках історії, краєзнавства у старшій школі. Проте саме в цьому віці, на нашу думку, є сенс цілеспрямовано й методично врегульовано знайомити дітей з архівом, обравши правильну метόδ і пам'ятаючи про те, що всі доречні аргументи його «корисності», якими оперують дорослі, можуть зовсім нічого не значити для дитини.

В умовах започаткованого в 2016 р. Міністерством освіти і науки України реформування середнього шкільництва й творення нової української школи, чітко орієнтованої на «різнобічний розвиток, виховання і соціалізацію особистості»²³, знайомство з архівами, так само, як і з бібліотеками чи музеями, на наше глибоке переконання, набуває виняткового значення. Проте, якщо відвідини школярами початкової школи бібліотечних чи музейних установ є відомою й доволі поширеною навчально-виховною практикою, то екскурсії до архівів, а отже й існування необхідних для цього освітніх програм, – явище для нас незвичне. Хоча, наприклад, у західноєвропейському світі подібні заходи доволі розповсюджені²⁴. Наприклад, у 1950 р. при Національному архіві Франції було засновано освітню службу, орієнтовану на співпрацю з міністерством національної освіти і підтримку валоризації архівів, а циркуляром Дирекції архівів Франції від 05 листопада 1951 р., такі структурні підрозділи з'явилися також у мережі департаментських архівів²⁵. Партнерство між архівними службами та національною освітою за кордоном нині є не просто звичною справою, а активно розвивається, плекаючи особливе ставлення учнів до культурної спадщини нації, людства.

Тому наразі йдеться про ініціативу укласти окрему програму для учнів початкової школи, присвячену архіву як соціальному феномену. До її розроблення бажано залучити педагогів і фахівців з архівістики, котрі спільно зможуть продукувати відповідний пропедевтичний курс на засадах аудиторної шкільної роботи й позааудиторних екскурсій, зустрічей. Доцільно також ініціювати розгляд можливостей укладання наскрізної програми з архівного просвітництва для учнівства загальноосвітньої школи.

Тож, враховуючи особливості вікової психології та дидактичні можливості дітей, у тематичний план архівної освітньої програми пропонуємо такі позиції: «Документи й архіви», «Сучасні архіви», «Архівісти», «Як творити архів», «“Життя” документів в архіві». Не претендуючи на вичерпність тематичних варіацій, наважимося визнати, що для шести-, семирічних школярів на першому місці за інтересом буде *архівна одиниця зберігання*. Саме через неї, абсолютно реальної, а не абстрактної конструкції чи моделі архіву як установи, найдоступнішим чином можна пояснити найважливіше. Зауважимо, що освітня програма може бути орієнтована на учня молодшої, середньої чи старшої школи і, відповідно, з різними методичним підходом, засобами навчання, рівнем викладу чи ступенем складності змісту тощо.

Зацікавлення дітей архівом не може формуватися на порожньому місці, а тому цим варто цілеспрямовано займатись. Це потрібно не тільки архівним установам чи працівникам галузі, а всім нам, окремо дитячій аудиторії, яка в пізньому дошкільному й ранньому шкільному віці, згідно зі специфікою фізичного, розумового, психоемоційного розвитку, помітно й активно тяжіє до колекціонування. Це пов'язано з необхідністю самоідентифікуватися через надбану першу «приватну власність» задля створення власного світу й життєвого простору. Об'єктами колекціонування стають листівки, поштові марки, іграшки, книги, монети й таке ін., що складає прообраз перших власних накопичень – «архіву», «колекції», «схованок», кожен предмет яких для дитини є своєрідним виявом самопрезентації й слугує для задоволення природно продукованих внутрішніх потреб (естетичних, меморіальних, мистецьких, пізнавальних, гедонічних тощо).

Приставаючи до написання архівної освітньої шкільної програми, виправдано запитати самих себе, що залишилося в пам'яті з нашого дитинства про перший досвід збирання «потрібних речей», проби пера чи прочитання книги. Починаючи розмову з дитячою аудиторією, не треба вдаватися до теоретизувань, а доречно оперувати категоріями перших вражень, аби не «інфікувати» їх непідйомним для сприйняття і розуміння основною про архів.

Найбільше враження у цьому віці, за висновком педагогів, психологів, можуть справити дві речі – яскравий образ та активне дійство. Тому для презентацій думок за темою «*Документи й архіви*» слід вдаватися до відеоряду про них і засоби, матеріали для письма, різні його види, можливості документальної форми фіксації інформації, типи архівів тощо. Емоційна й барвиста розповідь, не переобтяжена термінами й супроводжувана ілюстраціями (наскельні малюнки «Сікстинської капели» первісного живопису печер Ляско чи Альтаміри, орнаменти трипільської культури, давньосхідні, античні папіруси, пергамент чи папір середньовіччя) і доповнена фактами про виготовлення та матеріальну

цінність, палеографічні особливості документів, способи фіксації інформації створить перші враження про одиницю архівного зберігання. Акцент на цінності матеріалів для письма порушить ще й екологічний аспект – дбайливе ставлення до природи, її вичерпних ресурсів, які слугують носіями інформації. Україв важливою стане заувага про вторинне використання паперу, тканини, полімерів тощо, як потенційно можливих носіїв у «другому житті», доповнивши оповідь влучними ілюстраціями та цікавими фактами про збереження довколишнього середовища.

Знайомство з документами в шкільній аудиторії варто забезпечити наочним матеріалом, завчасно підготувавши для кожного учня спеціальну «валізку», до якої можна покласти різні види, сорти паперу (графічного, декоративного, картонного, технічного та ін.); єгипетський сучасний папірус, бересту, листя, або будь-який інший природний, екологічно чистий матеріал; листівки; карти; фотокартки; етикетки; аркуші з відбитками печаток, штампів, голографічними позначками; фарби, чорнило, пензлі, ручки, олівці, пера тощо. Це дозволить, окрім зорових відчуттів дитини, апелювати до тактильних, аби сприяти формуванню точної уяви про фактуру речей і їхні можливості.

Згодом, розбираючи вміст «валізки», учні зможуть емпірично вивчати особливості потенційних носіїв інформації, їх застосування, інші зовнішні характеристики; викласти власні спостереження стосовно умов зберігання, застережень до користування ними тощо. Невеличкі супровідні зауваження про матеріальну цінність вичерпних природних багатств доповнять загальний первинний образ про документ. До всього іншого, при спілкуванні з маленькими слухачами доцільними стануть питання про їхнє ставлення до зібраного у «валізці». Тому формулювати запитання виграшно не в площині «хто?... що?», а через опосередковані конструкти, орієнтовані на підведення розуміння причинно-наслідкових зв'язків між тим, що вони відчувають при спогляданні зібраних речей?, що їм найбільше подобається? чому саме так відбувається?, чому саме ці речі зібрані у «валізці»? тобто за схемою «що?... коли?... чому?... як?...». Таким способом можна відкрити погляди, думки, осмислені дії дітей стосовно об'єкта досліджень – вмісту «валізки».

Замальовки з історії письма теж стануть у пригоді. Можна запропонувати учням зобразити текст малюнком, зафіксувати абетковим способом і, зрештою, розкрити можливості для фіксації інформації друкарського, фотографічного, фонографічного чи будь-якого іншого зі способів, підтримуючи вправи слухачів добіркою відповідного ілюстративного матеріалу. Експериментуючи з носіями інформації, виправдано поставити завдання перед кожним учнем укласти за зразком окремі види документів: заяву, наприклад, про прийом до школи, автобіографію, довідку про те, що він є учнем школи, а потім сформулювати

теку, своєрідну «справу», розмістивши їх у певному порядку та передавши згодом до умовного архіву. Завдання скласти документи в теці має супроводжуватися роз'ясненнями важливості їх упорядкування та фізичного захисту, створення належних умов зберігання. На додаток до процедури передання теки до архіву учні можуть отримати відповідний документ із супровідним роз'ясненням важливості обліку кожної одиниці зберігання, оформлення засвідчувального запису в пошуковій системі, базі даних для полегшеного віднаходження інформації.

На етапі колективної аудиторної роботи доречною буде пропозиція розкласти матеріали «валізки» до різних тек, наближаючи таким чином слухачів до поняття групування документів як пропедевтики класифікації. При цьому важливо не «якорити» учнів зовнішньою інформацією, а дозволити їм безперешкодно коментувати власні вибір і дію, результатом яких стане досвід реального застосування емпіричних знань на шляху до розуміння перспектив «сортування», класифікації речей за їх природою.

Так само можливим є виконання дітьми іншої справи. Ідеться, зокрема, про проведення школярами емпіричної експертизи документів, коли з різноманіття предметів відбираються ті, які на їх думку є найціннішими і потребують зберігання. Посилаючись на уже набуті досвід та власні традиції, ставлення, готовність високо/низько оцінити, віддати перевагу певним речам і, керуючись звичками «обробки інформації», гіпотетичними міркуваннями, ба навіть набутими шаблонами мислення і алгоритмами дій, запропонувати дітям висловитися стосовно власного вибору «цінних речей», які потрібно зберігати й винятково шанувати. Участь наставника при цьому полягає у вмілому скеровуванні дій школярів і пошуків відповіді на питання: «Чому з усього вмісту “валізки” варто зберігати саме ці речі?».

Беручи до уваги особливості віку дітей (6–7 років), корисним стане активне залучення інформаційних технологій, що дозволить візуально розширити сприйняття інформації завдяки перегляду тематичних пізнавальних фільмів, слайдів, проєтованих на екран, із зображенням окремих елементів рукописів (підписів, ініціалів, водяних знаків, філіграней, монограм, печаток, інших засвідчувальних знаків, мініатюр тощо), доповнити розмову привабливими, яскраво насиченими образами. Безперечно, у цьому віці діти так чи інакше уже зазналися з окремими видами документів і можуть назвати деякі з них, що траплялися їм у домашньому вжитку (наприклад, паспорт, посвідка про водійські права, службова посвідка тощо). Виправдано спонукати дітей до знайомства із сімейним архівом, підтримуючи природну цікавість їх до того, які і чому документи зберігаються вдома?

Вважаємо, не слід переобтяжувати розповідь цифрами, кількісними характеристиками зібраного, оскільки ставлення до категорій «багато»,

«мало» у цьому віці доволі умовне. Тому краще за все апелювати не до кількісних, а до якісних характеристик носіїв інформації, засобів і знарядь письма, вражень від предметів і розповіді про них.

Враховуючи своєрідне сприйняття у дитячому віці часу, навряд чи є сенс вибудовувати розповідь у хронологічному порядку, дотримуючись послідовності культурних, історичних епох тощо. Вихованцям молодшої школи відчувати історичність часу, сприймати його упорядковану плинність так само складно, як і ділити його на «раніше» й «пізніше». Саме тому, знайомлячи слухачів з історією документа чи еволюцією його характеристик, першочергово треба подбати не про жорстке, ретельне слідування при викладі фактів за часом, а про їх подачу, найприйнятнішу для цієї вікової категорії, з урахуванням дитячих потреб, які полягають в активному самоствердженні й підтримці власного життєвого простору. За посередництва тези про документ як феномен, що виникає у відповідь на необхідність гарантій прав особи²⁶, аудиторії відкривається шлях до пояснень його ролі і функції в житті особи, громадянина, суспільства, держави. Методично акцентуючи увагу учнів на важливості документа, можна запропонувати їм визначитися із відповіддю на питання, чи слід зберігати предмети (у т. ч. документи) і чому це варто роботи?

Із поясненням того, як і де виникли архіви?, і що це загалом таке?, буде складніше. Через те, що загальні відомості учням молодшої школи сприймати непросто, розповідь доречно ілюструвати конкретикою. Тлумачення терміну «архів», практики людей, пов'язані зі збиранням і зберіганням речей для власних потреб, утіхи, набуття досвіду, користування ними, сюжетні лінії від, умовно кажучи, «першого» архіву й до сьогодення, доповнені персоналізованою мовою про людей архівної справи – ерудитів, колекціонерів, зберігачів, реставраторів та ін., специфічні технології, заходи, орієнтовані на захист і збереження документів, унікальні архівні споруди сучасності стануть цікавими лініями розповіді. Базові знання про те, як працює архів і як він виглядає усередині, навіщо люди його відвідують, дозволить скласти в уяві дітей цілісну картину про установу та її роль у житті суспільства, держави й кожного з нас.

Відповідь на питання, чому документи потрапляють до архіву?, розкриє історію про те, як вони створюються. Пізнавальною буде для школярів розповідь про передавання документів до установи юридичними чи фізичними власниками, аукціони й торги, подарунки, арешт чи конфіскацію, придбання як можливі шляхи поповнення архівосховищ із замальовками про особливості кожної зі згаданих подій і їх значення для формування архівних фондів. Представлення мінімального переліку спеціальних термінів (документ, фонд, колекція, справа тощо) допоможе крок за кроком розшифрувати головне у розумінні архіву, численних його візій, сформованих людством.

Образний світ дитини доволі неоднорідний і складається з чималого кількості персонажів із реального життя, а також мультфільмів, фільмів, відеоігор тощо. Чітко визначені змалку типажі «добрий – злий», «сильний – слабкий», «вмілий – незграбний» та ін. дозволяють говорити з дитиною про поняття Добра і Зла, що їх вони втілюють. Тому образ архівіста має укладатись у «рамку» типажу «героя», який виконує благородну місію і неухильно дбає про майбутнє того, що залишилося від минулого.

Для дітей цього віку розповідь про архів може бути загальною, але от життя архівіста їх зацікавить більше. Тому насамперед необхідно влучно обрати героя розповіді і ознайомити слухачів із яскравими епізодами його біографії, сторінками професійного життя, представити види робіт, пояснити виробничі функції тощо. Акцент на важливості місії архівіста зіграє вирішальну роль у розповіді і формуватиме позитивний імідж професії. Гадаємо, що при цьому не варто прагнути глибини чи повноти у викладі про його права, обов'язки й можливості. Учні мають запам'ятати вражаючий наратив. Наприклад, скільки необхідно вчитися читати документи?, де і хто може здобути такі знання?, скільки часу йде на описання документа і для чого це слід робити?, за якими критеріями оцінюють працю архівіста?, чому ця професія важлива для кожного з нас?, як і в чому полегшує його роботу техніка? тощо. Заувага про суголосність архівного фаху з професією бібліотечного чи музейного працівника, зіставлення їх із-поміж собою, вважаємо виправданим вчинком наставника в шкільній аудиторії.

Вузловим моментом розповіді є зворотній зв'язок, необхідність обміну враженнями з маленькими слухачами, не тиснучи на них своїми спостереженнями, залишаючи простір для особистих висновків. Під час розмови рекомендовано зупинятися, заохочувати дітей до народження власної мови, реакції на почуте, а також розвивати діалог довкола значущого та створювати відчуття виняткової важливості сказаного ними. Доцільно дозволити учням «кермувати» розповіддю й обирати самостійно «зупинки» на найцікавішому. Зовнішня інформація, яка «входить» у простір дитини, доповнює особистий досвід зібрання колекцій, читання/писання і формує відповідне ставлення до певних речей і схильність до їх поцінування.

У цьому віці діти починають читати, писати, що генерує емпіричне початкове уявлення про рукопис і книгу. Практично жодне дитинство не обходиться без розмальованих шпалер, книг із сімейної бібліотеки, особистих і особових документів старших у родині. Виховання поваги до написаного власноруч закладає підвалини виняткового ставлення до рукопису, а за тим і архіву як місця зберігання.

Оскільки початкова (чи молодша) школа є місцем опанування письма, доцільно розказати про тих небагатьох у минулі часи, котрі були на-

ділені унікальними знаннями і здібностями – вміли читати й писати. Це сприятиме вихованню шанобливого ставлення до власних початкових «досягнень» у читанні й письмі, а також безпосередньому їх результату – рукопису. Наразі діти покоління Z, прихильники екранної культури втрачають інтерес до власноручного творення текстів, проте виховання акуратного й дбайливого укладання документів у різному форматі, створенні баз даних і керуванні ними так само необхідне під час роботи дітей на власних ноутбуках, планшетах чи за допомогою інших гаджетів.

Крім аудиторної колективної роботи, важливі так само, як і походи до музею чи бібліотеки, відвідини архіву. І хоча через характерний режим організації їх функціонування існують певні обмеження перебування відвідувачів на території закладу, проте екскурсійний вид діяльності є одним із дієвих напрямів реалізації архівного просвітництва, що ламає стереотипи навіть у дорослої аудиторії.

Треба віддати належне колегам, які залюбки влаштовують фахові екскурсії, подбавши про спеціальні тематичні лекції, «маршрути», виставкові зали для відвідувачів різної вікової категорії. Цінним буде у цьому багаторічний досвід центральних державних архівів, зокрема Центрального державного історичного архіву України, м. Київ, Центрального державного кінофотофоноархіву імені Г. С. Пшеничного, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України та інших архівних установ. Вочевидь, через відсутність попиту на екскурсії для найменших потенційно можливих відвідувачів навряд чи можна говорити про існування циклу просвітницьких заходів для цієї цільової аудиторії. Тому на часі продумати можливі формати зустрічей в архіві з учнівством, облаштувати для цього спеціальні навчальні кімнати, «майстерні» архівного ремесла тощо, де досвідчені архівісти практично працювали б зі школярами. Досвід подібного у нас також є, щоправда, для іншої цільової аудиторії. Ідеться про кабінет спеціальних історичних дисциплін Центрального державного історичного архіву України, м. Львів, де студентство місцевих вишів знайомиться із фактурою паперу, філігранями, зразками гербів, печаток, палеографічними особливостями давніх документів, вчиться їх читати, атрибутувати, археографічно опрацьовує та виконує інші види навчальних завдань, опановуючи фах історика чи філолога²⁷.

Важливо, коли батьки також розуміють необхідність походів до архіву маленької людини, прищеплюють подібне бажання і супроводжують її. Саме в цьому віці, за словами Франсуази Барб-Галль, факт, що «конче треба кудись іти, аби побачити щось особливе, іще таїть в собі щось магічне»²⁸. Слушними будуть деякі поради або ж знання «секретів» перших вдалих відвідин архіву дитиною. Заздалегідь слід їй пояснити правила поведінки, які є базовими для установ подібного

типу, обрати найнеобтяжливіший маршрут походу та належну для цього погоду. Такі дрібнички сприятимуть першому позитивному досвіду знайомства з архівом, формуватимуть враження про нього та, зрештою, дозволимо собі сміливо заявити, опосередковано працюватимуть на успішне майбутнє архівістики. Під час відвідин старшим доцільно не цуратися, а підтримувати «дитячі питання» й попросити розказати працівників про те, без чого не буває архіву і як потрапляють сюди документи; що робить останніх визначними і цінними; чому їх так ретельно бережуть та за яких умов зберігають, як це відбувається; чи викрадають документи і що ще є в архіві; чому деякі з них потребують виняткових умов побутування; чи навчались своїй справі люди, котрі працюють тут тощо. Такі пересічні на перший погляд питання дозволять сформуватися в дитячій уяві загальному образу *архіву*, а за тим і поняттю «*культурна спадщина людства*». Фахівцям варто продумати до найменших дрібниць екскурсійну пропозицію для дітей молодшого шкільного віку, аби вона стала відправною точкою шанування культури архіву в родині, суспільстві й державі.

Доречно так само порушити питання про підготовку нарешті в Україні спеціалізованої дитячої літератури, присвяченої архівам, приміром у вигляді альбомів, арт-буків, книг-розглядалок, ілюстрованих історій тощо. Провідні українські видавництва цілком могли би підтримати ідею видання такої книги, в якій простими словами і в доступній формі оповідалося би про особливе місце на світі – архів, пропонувалися відповіді на найактуальніші питання, аби задовольнити цікавість дітей, та спонукали їх до власних відкриттів. За наявності подібної літератури виникне можливість автономного й дистанційного знайомства дітей з установою, а, отже, гарантовано буде існувати простір для цікавості й «вільнодумства» у пошуках відповіді на питання «Що таке архів?». Відкривати самостійно нове завжди цікавіше, ніж отримувати готове знання. Тож наявність такої літератури, орієнтованої на дітей шкільного віку, зробить добру справу і підготує їх до майбутніх екскурсій до архіву.

Спорадичними заходами навряд чи вдасться виховати шанобливе ставлення до архіву й архівістики в дітей. На наше глибоке переконання, цим слід обов'язково комплексно займатися в дошкільних, загальноосвітніх закладах середньої ланки, вищій школі, розробивши окремі відповідні освітні програми, курси, присвячені знаковому суспільному явищу – архіву.

Лише натхненне ставлення усіх небайдужих сприятиме успішній реалізації проекту зацікавлення дітей архівним світом. Ми можемо й далі дискутувати про моделі архівної освіти, зміст стандарту навчальної спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» і виписувати програми стратегічного розвитку архівної галузі в Україні. Це важливо, проте все починається з малого. Вважаємо, настав час за

підтримки Міністерства освіти і науки України та Державної архівної служби України розробити спеціальну архівну освітню програму, орієнтовану на середнє шкільництво, і впровадити її в навчально-виховний процес. Необхідно також на державному рівні лобіювати створення в архівних установах спеціальної освітньої служби, орієнтованої на широке архівне просвітництво та зв'язки з громадськістю і, відповідно з цим, зміни їхнього штатного розпису, облаштування в архівах освітніх кімнат та окремої статті фінансування. Архівістам спільно з науково-педагогічними працівниками варто подбати про розроблення плану-проспекту екскурсій архівом, максимально адаптованого до потенційних можливостей розуміння і відчуження дітей, здатностей до освоєння ними аудіовізуальної інформації. Культивування, а згодом і різнопланова реалізація ідеї дитячої книги про архів так само сприятиме архівному просвітництву змалку.

Усвідомлення важливості цих та інших заходів, методично вивірене, неухильне й логічно послідовне забезпечення їх реалізації на довгострокову перспективу, упевнені, змінить ставлення в суспільстві до архівної галузі й започаткує рух на краще. І тоді архів як інституція пам'яті стабілізує державність та сприятиме розвитку громадянського суспільства, чого ми всі так прагнемо.

¹ *Калакура Я.* Наукова школа архівістів та археографів Університету св. Володимира // Вісн. Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія. 2013. Вип. 5(118). С. 25–30; *Його ж.* Інформатика в системі архівної освіти (з досвіду Київського національного університету імені Тараса Шевченка) // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Вип. 5. Київ, 2002. С. 141–145; *Його ж.* Сучасне архівознавство у Шевченківському університеті // Студії з архів. справи та документознавства. 1999. Т. 4. С. 58–61; *Палієнко М. Г.* Архівіст інформаційного суспільства: проблеми модернізації системи професійної освіти // Вісн. Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія Історія. 2016. Вип. 3(130). С. 57–62; *Її ж.* Архівіст ХХІ ст. – історик-ерудит чи інформаційний менеджер: виклик професії // Архівна наука і освіта в незалежній Україні, (Київ, 24 листопада 2015 р.): Шістнадцяті джерелознавчі читання. Київ: [б. в.], 2015. С. 10–12; *Її ж.* Історичні традиції та сучасні тенденції розвитку європейської і американської моделі архівної освіти // Архіви України. 2015. № 3. С. 35–60 та ін.

² Цит. за: *Ассман А.* Простори спогаду: форми та трансформації культурної пам'яті. Київ: Ніка-Центр, 2012. С. 28.

³ *Ассман А.* Зазнач. твір. С. 28.

⁴ Там само. С. 29.

⁵ ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять». Київ: Держспоживстандарт України, 2005. С. 11.

⁶ *Franz E. G.* Einführung in die Archivkunde. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1974. P. 9.

- ⁷ *Derrida J.* Archive Fever: Freudian Impression // *Diacritics*. 1995. Vol. 25. № 2. P. 9.
- ⁸ *Ассман А.* Зазнач. твір. С. 360.
- ⁹ Там само.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Там само.
- ¹² Там само. С. 361.
- ¹³ *Foucault M.* Die Archaeologie des Wissens. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1973. S. 186–188.
- ¹⁴ Ibid.
- ¹⁵ *Ассман А.* Зазнач. твір. С. 363.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ *Groys B.* Ueber das Neue. Versuch einer Kulturoekonomie. Muenchen, 1992. S. 49.
- ¹⁸ *Ассман А.* Зазнач. твір. С. 364.
- ¹⁹ *Groys B.* Op. cit. S. 49.
- ²⁰ *Derrida J.* Biodegradables: seven diary fragments // *Critical Inquiry*. 1989. Vol. 15. P. 845.
- ²¹ *Пелікан Я.* Ідея університету: переосмислення. Київ : Дух і літера, 2009. С. 191.
- ²² *Jasiński M. A.* Archiwistyka dla najmłodszych // *Zarządzanie dokumentacją archiwistyka i ... koty: księga jubileuszowa Profesor Haliny Robótki / red. R. Degen, M. Jabłońska, W. K. Roman.* Warszawa, 2016, S. 261.
- ²³ Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи. Київ, 2016. С. 5.
- ²⁴ *Abrégé d'archivistique. Principes et pratiques du métier d'archivist.* Association des archivistes français. Paris, 2004. P. 233–247.
- ²⁵ Ibid. P. 243.
- ²⁶ *Бездрабко В.* Історія науки про документ, або Відкриття відомого. Київ: Четверта хвиля, 2011. С. 19–20.
- ²⁷ *Царьова Н. М.* До проблеми викладання архівознавства на базі науково-методичного кабінету архівознавства та допоміжних історичних дисциплін ЦДІА України (м. Львів) // *Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи: доп. Всеукр. наук. конф. У 2-х ч. Ч. 2.* Київ, 1997. С. 33–36.
- ²⁸ *Барб-Галль Ф.* Як розмовляти з дітьми про мистецтво. Львів: Видавництво Старого Лева, 2016. С. 45.

The problem of archival education focused on children of junior school age, factors of its efficiency and significance factors was updated. The thematic plan of the archival educational program for secondary school is offered, the methodical principles of its implementation are formulated. It is noted in the first priority practical measures of the integrated implementation of the archival educational program in life.

Key words: archives; document; memory; archival education; new Ukrainian school; archival educational program; archivist.